

KUTATÁSI JELENTÉSEK

FÜLÖP ANDRÁS

JELENTÉS A SOLMLÓI VÁR 2005. ÉVI RÉGÉSZETI FELTÁRÁSÁRÓL

A Veszprém megyei Somló várát az írott források elsőként 1352-ben említik. 1389 és 1478 között kisebb-nagyobb megszakításokkal a Garai család birtokolta, melynek tagjai magas országos tisztségeket töltöttek be. A 15. század végén–16. század elején Bakócz Tamás (egri püspök, később esztergomi érsek) majd unokaöccse, Erdődy Péter volt a vár ura. A 16. század közepétől a Devecseri Choron család kezén volt, ám a család kihaltával a 16. század végétől–17. század elejétől pusztulásnak indult.

A 2002-től folyó, László Csabával (ÁMRK) közösen kezdett régészeti kutatás a rom állagmegóvási munkáihoz kapcsolódik (építész: Gál Tibor, szintén ÁMRK). Ennek során, a fennálló falakon tett megfigyelések révén nagy vonalakban sikerült megállapítani a vár relatív kronológiáját. Eszerint a vár legkorábbi épületéből már csak egy kis részlet maradt meg a felsővár nyugati szélén kialakult, furcsa tömörszerű épületrészben. Később a felsővár platóján kialakult egy nagyobb alapterületű felsővár, míg tőle nyugatra az alsóvár. A felső vár megközelítése nyugati irányból egy kapukkal megszakított hídrendszeren keresztül volt lehetséges. Ennek egyik eleme az alsóvár nyugati felét ma elfoglaló ún. laktanyaszárny helyiségeibe belefoglalt korai kapuépítmény volt. Innen a felsővári kapuépítményt egy fahídon át lehetett megközelíteni, melynek közbülső, belül üreges pillérét 2002-ben az alsóvár udvarán tártuk fel. Következő lépésben a korai kapuépítményhez északról hozzátoldottak egy kis házat, melynek kívül bekarcolt, és egykor nyilván festett kvádermintával díszített vakolata volt, ennek ásatási eredményeire alább még visszatérünk.

A következő nagy periódusban átépítették a felsővárat, ekkor épültek a reprezentatív palotaszárnyak, bennük a konyhával, melynek impozáns, kőből falazott kürtője ma is áll. Ez a periódus a felsővári palotaszárny in situ kőkeretes ablaka és néhány szórvány faragvány alapján csak tág határok között, valószínűleg a 15. század második felére (esetleg a 16. század elejére?) keltezhető. Ezzel nagyjából egy időben épülhetett ki az alsóvár mai körítőfala, valamint a legkülső várfalöv a legkülső kapuépítménnyel, mely az alsóvárudvar megközelíthetőségének módosulását is jelentette.

A 2005. évben folytattuk az alsóvári udvarszintjének feltárását, melynek során a legutolsó épületomladékokat távolítottuk el. Ennek során előkerült az udvart délről lehatároló épületszárny homlokzati fala, melynek falkoronája erősen lepusztult. Fala kötésben volt a várudvart nyugatról lezáró ún. laktanyaszárnyal, keleti végében egy törés mutatkozott, ahol egykor egy ajtó állt. Ennek azonban csak keleti, egykor kőkeretes kávját lehetett azonosítani, a nyugati káva teljesen lepusztult. Helyenként egy sárga agyagos járósínt is előkerült, ezt azonban egyelőre visszatettük, hogy a későbbi feltárásig megőrződjön. A ún. laktanyaszárny nyugati szárnyában, amint azt korábban kimutattuk, földszint nem volt, mivel az egyenetlen, dél felé emelkedő sziklafelszínt egységes törmelékes feltöltéssel kiegyenlítették, és ennek felszínén alakították ki a helyiségsor téglapadlóját, melyet

2004-ben helyenként nagy felületen sikerült feltárni. A nyugati szárnyal ellentétben a déli épületszárnyak volt földszintje is, mely az udvarszinthez igazodott.

Letisztítottuk az alsóvár udvarát keletről határoló, enyhén lejtő sziklafelszín, melynek során kiderült, hogy a felsővárba vezető toronyszerű építmény és a felsővári kapuépítmény között egy farkasvermet véstek a sziklába. Oldalfala habarcszott, véleményünk szerint falazott volt, betöltésében nagy mennyiségű 17. századi kerámia került elő. A toronyra felvezető esetleges faszerkezet sziklába befaragott nyomaira nem bukkantunk, ennek ellenére ilyet kell feltételeznünk, hiszen az alsóvár kiépülése után is erről a pillérről lehetett megközelíteni a felsővárat, majd később az ún. laktanyaszárnyat is.

A 2005. évben az ún. laktanyaszárnyba foglalt korábbi, kvádermintás vakolattal díszített épület belsejében tovább folytattuk a járósíntek bontását. Ennek során megállapítottuk, hogy a szikla egyenetlenségeit először egy törmelékes réteggel egyenlítették ki, benne 14–15. századi kerámiával. Fölötte az első járósínt egy sárga agyagréteg volt, belőle bronzkereszt jött elő. Ezt a szintet később négy cölöplyukkal törték át, amelyet lefedett egy újabb sárga agyag járósínt. Erre egy újabb sárga réteg húzódott rá. Ez utóbbi rétegekből 15–16. századi kerámia került elő. A következő sárga agyagréteg már ráhúzódott az építmény közepén talált – esetleg a fafödém alátámasztó oszlophoz tartozó? – alapozásra. Ez a járósínt igazodott az épület nyugati falán talált zsaluzat lenyomatának aljához is, mellyel a korábbi körítőfal belső síkját köpenyezték ekkoriban, már a „laktanyaszárny” megépítésekor. Ezután került sor az épület oromfalának visszabontására, melynek bontási állványára (vagy még a zsaluzatra?) az udvari fallal párhuzamosan talált talpgerendák utalnak. Az épület bontási rétege erre takar rá. Rajta egy újabb járósínt létesült, mely a helyiség rövid ideig pincként történő használatát jelzi a „laktanyaszárny” kiépülése után. E járósínt alatt és fölött (a tér végleges feltöltésekor keletkezett rétegben) 15. század végén, de inkább a 16. század első felében készült (Hunyadi-címeres, illetve oroszlános) kályhacsempe-töredékek voltak, azaz már az egész épületszárny felépítésére is valamikor a 16. század közepén–második felében kerülhetett sor. Megállapítható volt, hogy a kvádervakolatos helyiség északi nyílása ablak volt, habarcsában a fatok lenyomatával, az ajtó viszont kőkeretes volt, az északra vezető ajtó viszont kőkeretes lehetett, de az egykori szerkezetet már kivették. Az alsóvár udvara felé három, egykor fatokos ablak nézett.

Az alsóvár 2005-ben udvarának feltárása csak a legutolsó járósíntig történt meg, szükséges tehát a korábbi, mélyebben lévő rétegek vizsgálata is, igaz a műemléki helyreállítás során célszerűen ezt a járósíntet érdemes megtartani. A várudvart délről elfoglaló szárny belsejének feltárása ugyancsak a jövő feladata, a déli várfal ugyanis ma még életveszélyes állapotban van, kidőlés fenyegeti. Statikai megerősítése a közeljövőben várható, ezt követően folytathatjuk az alsóvár ásatását.

LÁSZLÓ CSABA – BARTOS GYÖRGY

JELENTÉS A PÁPAI ESTERHÁZY-KASTÉLYBAN 2005-BEN VÉGZETT KUTATÁSOKRÓL

Az épületben kutatásra először 1999-ben volt módunk, mindössze három hét időtartammal. Újabb – kettő hétig tartó – vizsgálatot 2001-ben végezhattunk, ekkor a korábbiakhoz hasonlóan jobbára a kastély környezetében áshattunk. 2005-ben további négy hét

kutatásra kaptunk lehetőséget, immáron a keleti szárny földszintjén, az északi szárny egyik helyiségében és az udvaron. Az alábbiakban vázolt építéstörténet a történeti források messze nem teljeskörű vizsgálatán és a fentiekben említett, összességében bő két havi, helyszíni kutatásokon alapul.

A történeti forrásokból ismert 15. század eleji, a Garai család birtoklása idején épült, középkori castellum maradványaként legalább két egymástól elkülönülő, részben emeletes épület határozható meg. A teljes alaprajzukban még nem tisztázott épületek a mai kastély északi szárnya alatt találhatóak.

A városról, várról a legkorábbi, Nicolo Angielini, Giulio Turco és Bernardo Magno személyéhez köthető 16. századi alaprajzok, továbbá több 17. századi metszet négyyszög alakú erősséget mutatnak a település északkeleti sarkában. Az újkorban átépített várfalhoz tapasztva álló egykori, részben emeletes épületek egymáshoz közvetlenül nem kapcsolódtak, nem épültek össze. Noha a legkorábbi – 1639-ben készült – inventárium említi a kaputornyot, konyha melletti házat, tisztartók házát, egy kétszintes épület emeletén az öreg palotát, a tő felőli házat, puszta palotát, etc. ezeket a házakat kutatás hiányában nem tudjuk elhelyezni a mai épületen belül. A kutatás jelen állása és tartunk tőle a jövődjéje sem ad arra módot, hogy a kétharmadában ma is lakott épületben minden részletre kiterjedő vizsgálatot bárki is végezhesen. Enélkül pedig bármely kísérlet, amely a mai épületalaprajzra próbál vetíteni a középkori avagy 17. századi állapotot, több mint kétséges eredményhez vezet.

A ma barokk külsőt mutató kastély felmenő falaiban rejtőző korábbi falak közül a fenti nehézségek ellenére részben meghatározhattuk az újkori pápai vár alaprajzát. A szabálytalan négyyszög alakú kőfallal övezett erősség három fala a mai külső homlokzati falaknak felel meg, míg a 18. században visszabontott déli fal vonalát az ásatás tisztázta. A pápai vár töröktől való 1597-es visszafoglalásakor megsemmisült a kapu és a mellette lévő torony, amelynek helyét a keleti szárny déli harmadába, egy ma barokk boltozatú pince helyére lokalizáljuk.

Az 17. század derekától a város és vár birtokosa az Esterházy-család. Esterházy Ferenc pápai főkapitány birtoklása idején végzett továbbépítés során a keleti épületek alá pincét ástak, annak tereit és a földszintet pillérekkel indított erős boltozattal látták el. Az erősség korabeli képét egy, a ferences rendházban őrzött 1683-ban készült fogadalmi kép őrizte meg. Az ábrázolás szerint a támpillérekkel erősített övező, háromszintes magas falon belül közös tető alá vont épületek álltak. A vár délkeleti sarkához köze, a kapu mellett egy kis torony is látható. A homlokzatokat áttörő emeleti nyílások felett padlásra nyíló lőrésablakok sorakoztak.

A hódoltsági időszak, majd a Rákóczi-szabadságharc az 1730-as években került sor a középkori kapu helyett új, a vár déli falát áttörő kapu és a 16. század-végi árkon átívelő híd megépítésére. Ugyanekkor a vár földszinti és emeleti helyiségeit bővítették, ablakait nagyobbították, nyitott folyosót emeltek a keleti szárny elé.

Kevéssel utóbb, 1739-ben ifjabb Esterházy Ferenc megkezdte a vár barokk kastélylyá történő radikális átépítését. Megmaradt egy nagyméretű, Pápa városát ábrázoló olajfestmény, amely a vár tekintetében egy ideáltervet mutat, feltehetően Franz Anton Pilgramhoz köthető kiépítési vezérterv ábrázolása. A képen négy szárnnyal övezett, a várostól vizesárokkel elkülönülő kastély nagyvonalú együttese az építkezés során egyszerűsödött. Elmaradt a déli szárny megépítése, az árok feltöltésével a kastély kinyílt a város felé, a korábbi elkülönülés megszűnt. Noha az eredeti koncepció változott, a festményen látható számtalan részlet, homlokzatképzés, ablakok formája etc. megegyezik a

megvalósultakkal. Ferenc gróf halálakor, 1754-ben már készen volt a kastély berendezése, elkészült a keleti szárnyban a díszes kápolna.

Az örökös, Esterházy Károly, a későbbi egri püspök a kastély külső képén már semmit nem változtatott, csupán belső átalakítások köthető személyéhez. A 18. század végére kialakult terek lényegében változatlanok voltak a 19. század végéig. Az akkoriban végzett kisebb átalakítások során helyiségosztásokat változtattak meg, neobarokk stukkók, fal-, ajtó- és ablakburkolatok készültek. A belső terekről megmaradt kisszámú ábrázolás már ezt a neobarokk állapotot örökítette meg.

A hosszabb ideig szovjet katonaság által lakott épület legutolsó nagy felújítására az 1960-as évek elején került sor. Azóta a kastélyban könyvtár, művelődési ház, múzeum és zeneiskola működött. A tetőfelújítással megkezdett rekonstrukció évek óta szünetel.

Az emeleti helyiségek a három szárny közül kettőben gyakorlatilag nem kutathatók, hasonlóan a földszint máig használt északi és nyugati szárnyához. Az északi szárny emeletén volt egykori kiállítás tíz éve bezárt, egykori tereiben megkezdődött, majd abbamaradt a neobarokk belső megújítása, restaurálása. A földszinten csupán a keleti szárnyból kiköltözött zeneiskola egykori helyiségeit vizsgálhattuk.

LÁSZLÓ CSABA–RÁCZ MIKLÓS

A CSESZNEKI VÁR 2005. ÉVI KUTATÁSA

A cseszneki vár 2005. évi falkutatását és ásatását a Kincstári Vagyoni Igazgatóság megbízásából végezte az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ.

A kutatás célja a folyamatban lévő tervezési, helyreállítási munkák ütemezéséhez kapcsolódóan az eddigi információk kiegészítése volt, hogy a helyreállítás által érintett területekről minél teljesebb körű információk álljanak rendelkezésre. Az adatok és az eddigi eredmények – egységes felmérési rendszerben való – összefoglalása a következő fázis feladata lesz.

A várfalakon először az 1980-81-es helyreállítás során volt mód állványról vizsgálatokat végezni, akkor csak a nyugati oldali belső falfelületeken, majd ezt követően 2001-ben a keleti palota második szintjén, szintén a kivitelezési munkákhoz kapcsolódóan.

A falkutatás során lehetőségünk volt állványról vizsgálni és felmérni azokat a részleteket, melyekre eddig nem nyílt alkalom. Sikertelenül egyértelműen meghatározni a felső vár első, egyszintes kőfallal övezett periódusának falkoronáját, igazoltuk az északi oldal késő-középkori zárterkélyének létezését és felmértük maradványait, a nyugati traktuson újkori magasztást mutattunk ki, mely a korábbi pártázatos lőrések átboltozásával járt, azonosítottuk a barokk korban újra átalakított nyílásokat.

Az ásatás során a keleti traktus középkori lépcsőalapozásának tisztázása mellett újabb, az Árpád-kori várhoz kapcsolható falrészletet találtunk.

A felső vár északi falszorosában és annak bejáratánál hitelesítettük az 1967–1969-es ásatások eredményeit. A felső vár északi falszorosának első periódusú zárófalát, az ahhoz vezető hidat vagy lépcsőt tartó pillért és ennek középkori és újkori átalakításait sikerült meghatározni. Az alsó várból a falszorosba vezető kapu helyét is nagy valószínűséggel azonosítottuk, elkülönítve annak eredetileg szabadon álló falát az újkorban a terület feltöltése után hozzáépített falalapozásoktól.

MIKLÓS ZSUZSA

SZONDÁZÓ ÁSATÁS NAK-4. TÁBLÁN

2001. május 13-án a Tolna megyei várkutatás keretében végzett légi felderítés közben vált ismertté a falutól ÉNy-ra, az Attala – Inámi vízre lejtő domboldalon elhelyezkedő, árokkal övezett objektum. Első alkalommal 2003 tavaszán nyílt lehetőség a lokalizálásra és terepbejárásra. Akkor, a fiatal vetésben nem látszott az árok, a felszíni leletek (középkori cserepek) azonban középkori faluhelyre utaltak. 2004 tavaszán szántásban szépen kirajzolódott az erődítés: az egykori sáncárokra széles, sötétbarna gyűrű utal, ezen belül – az árokból mintegy 1 m-rel kiemelkedő – kerek dombocska látható. Ennek átmérője kb. 22 m. Az árok szélessége átlag 8 m. Érdekes módon az árok és az általa övezett terület mélyebben helyezkedik el, mint a környezete. A nedves szántásban a falu házaira sötétbarna, enyhén paticszemcsés foltok utaltak. Edénytöredékeket közepes sűrűségben találtam. Nagy részük Árpád-kori, csupán egy-két késő középkori töredék fordult elő. Állatsont alig volt. Az árokkal övezett területtől É-ra néhány száz méterre a téglatörmelékes folt és néhány embercsont töredék templomra utal. 2001 óta több alkalommal is készítettem légi fotókat a lelőhelyről. Szántásban az árkot sötétbarna, kerek gyűrű jelzi, ezt kívül világos sáv övezi (valószínűleg egykori sánc nyoma). Vetésben a sáncárokra sötétzöld gyűrű utal, ezt világos sáv, majd kívül még egy vékonyabb, de sötét gyűrű határolja.

A lelőhely szántásban (2002. május 8.)

A lelőhely vetésben (2003. május 29.)

A szondázó ásatást az erődítés szokatlan elhelyezkedése miatt végeztem. A felmérés szerint a 20–22 m átmérőjű dombot 8–9 m széles árok övezi. A jelenlegi felszínen mérve a védett terület kb. 1 m-rel emelkedik ki az árokból. A feltárás során 1 m széles, 44 m hosszú, É–D-i irányú árokkal átvágtuk a teljes védett területet, valamint a sáncárok É-i szakaszát. A lakóterületen épületre utaló objektumot már nem figyelhettünk meg: az intenzív mezőgazdasági művelés miatt az eredeti felszín már lekopott, ezért lehet sárga színű ez a terület. Az árok D-i vége közelében, közvetlenül a sáncárok D-i szakaszának szélé mellett két hulladékgyödröt tártunk fel: az 1. gödör szabálytalan alakú; D-i végén keskeny, függőleges falú szakasz mutatkozott. A jelenlegi felszíntől mérve 150 cm mély, ÉK–DNy-i irányú árok esetleg alapozási árok, ill. cölöpöknek ásott árok is lehetett, de ennek eldöntésére nagyobb felületű feltárás szükséges. A gödrökből 13. századi, apróra tört fazékdarabok és állatsontok kerültek felszínre. A sáncárok betöltése sötétszürke, csaknem fekete, kemény talaj, amelyből csak szórványosan kerültek elő edénytöredékek. 110–120 cm mélységben igen sok, nagyméretű állatsontot és 1-2 vasszőget találtunk. Kb. 160 cm mélységtől lefelé már sárgásabb színű a talaj, de még mindig előfordulnak benne leletek. 280 cm mélységig folytattuk a feltárást, de az árok alját nem értük el. A munkát omlásveszély miatt hagytuk abba. Megfigyeléseink szerint az árok tompa V alakú volt, iránya alapján az alja kb. 1 m-rel lehet lejjebb, mint ameddig kibontottuk. A sáncárok területéről is 13. századi leletek kerültek elő.

Elkészítettük az erődítés és környéke szintvonalas felmérését is.

Az eddigi kutatások szerint a fent leírt területen egy középkori templomos falu és egy kisméretű, árokkal övezett földvár állt. A leletek alapján az erődítés 13. századi, a falu leleteinek zöme szintén 13. századi, de előkerült kevés késő középkori (14–15. sz.) edénytöredék is. A falu nevének megállapításához további kutatás szükséges.

SÁMSONHÁZA – FEJÉRKŐ VÁRA 2005. ÉVI KUTATÁSA

A sámsonházai Fejérkő vár 2005. évi régészeti kutatását Sámsonháza község Önkormányzatának megbízásából végezte az Állami Múemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ.

A vár régészeti kutatása 2004-ben kezdődött, akkor egy kutatóárokmal a vár északi részén álló palotaszárnyat tudtuk azonosítani. Ennek során talált nyomok utaltak a vár korábbi periódusára, amikor a kőfalak helyett palánkfal övezte a hegytetőt.

A 2005. évi feltárás során három helyet kívántunk megkutatni, melyre három kutatóárokmal került sor: a várhegy csúcsát, ahol a korábbi épületek nyoma volt feltételezhető, a déli plató felől feltételezett várárok vonalát, és a vár külső bejáratát.

A 2. sz. kutatóárkunk a várhegy csúcsán húzódott keresztül. Ebben megtaláltuk a vár nagy vastagságú (2,5 m) belső falát, s a fal mellé az építés során betöltött rétegekben kiégett agyagtapasztás-darabokat: a kővárnál korábbi favázás épület(ek) maradványait töltötték be.

A belső falon belül, a várhegy tetején szárazon rakott keskeny kőalapozást találtunk, mely a várfalra nagyjából merőlegesen húzódott, s egy nagy méretű cölöplyuk helyezkedett el benne. A falmaradvány várfalhoz való kronológiai viszonyát nem tudtuk egyértelműen megállapítani egy a rétegeket megszakító beásás miatt.

Hogy a falszoros kiterjedését ellenőrizhessük, árkunkat meghosszabbítottuk dél felé, s ezen az oldalon sikerült megtalálnunk a falszoros külső, kisebb vastagságú falát, mely a várhegy csúcsának tövéhez közel húzódik. Az eddigi feltételezéssel szemben tehát sikerült kimutatni, hogy a falszoros észak, kelet és dél felől övezte a várat, s valószínű, hogy a belső kapu a ciszterna közelében, a délnyugati oldalon lehetett.

A 3. sz. kutatóárkunk a várhegy csúcsának déli oldalán, az árokszerű mélyedésre merőlegesen helyezkedett el. A feltárás során kimutatható volt, hogy a vár építésekor itt kisebb mértékű (0,8–1,0 m) szintsüllyesztést végeztek, valódi várárok nem húzódott itt. A területet a vár bontása során töltötte fel a fal omladéka. Az omladékban talált, három oldalán megfaragott kőhasáb kapuszárkó része lehet, ezen e helyen elképzelhető a vár külső kapuja az előtétként illetve elővárként szolgáló plató felől.

A 4. számú kutatóárokban a külső fal folytatását kerestük a várhegy északi oldalán, ahol a falszoros zárófala volt. A kutatóárkunkban a sziklafal lefaragásával kialakított teraszt találtunk. A várfal ezen a szakaszon már nem folytatódott, a zárófal helye keletebbre, a ma is megmaradt falmaradvány vonalában igazolható, ahol a belső várfal északi külső síkján ezt utaló habarcsnyomok és egy sávban sekélyebben kimosódott fugák jelezték.

A kutatás során előkerült leletanyag egy része a vár eddig is ismert Árpád-kori működési idejéből származik, a várhegy tetején talált leletanyag jelentős része azonban késő-középkori. A 15. századi, a huszitákkal kapcsolatba hozható, jelentősebb használatot itt sikerült először kimutatni, a 2. árok déli végén előkerült kő ágyúgolyó szintén erre a korszakra utal. A fém leletanyag restaurálása megtörtént, a kerámia és fém leletanyag folyamatban lévő elemzése remélhetőleg további megállapításokat, az eredmények pontosítását teheti lehetővé.

Az állatcsontanyagot Daróczi-Szabó László archeozoológus dolgozza fel.

SZÖRÉNYI GÁBOR ANDRÁS

ELŐZETES BESZÁMOLÓ CSERÉPVÁR 2004–2005. ÉVI FELTÁRÁSÁRÓL

Cserépvár rövid története

A vár keletkezéséről nincsenek adataink, de feltételezhető, hogy a 13–14. század során épült itt először valamilyen jellegű erődítés. A neve személynév eredetű, minden bizonnyal első tulajdonosára utal, akiről a mai Cserépfalu is a nevét kapta.

A vár első írott forrása alapján 1387-től már királyi birok volt, majd a 15. században Diósgyőr és Dédes mellett a királynéi birtok részévé vált. A 15. század közepétől került magánkézbe: a Rozgonyi, a Szomszédvári, a Pohárnok, ismét a Rozgonyi, majd végül a Báthori családok tulajdonába. A várról gazdag forrásanyaggal rendelkezünk, különösen értékes a vár 1458-as felosztása, valamint az 1568-as várleltár, amelyek felsorolták a vár helyiségeit, így azok fontos adatokkal támaszthatják alá a régészeti feltárásokat.

A török 1552-es egri megjelenését követően többször elfoglalta a várat, de megtartani ekkor még nem volt képes. Eger 1596-os eleste után azonban a magyar őrség elhagyta Cserépvárat, így az ostrom nélkül vált török birtokká mintegy 90 esztendőre. Az egri törökök ekkor több környékbeli kis erődítésből kiépítették Eger elővédműveit, ezek a következők voltak: Sirok, Szarvaskő és Cserépvár. Megjegyzendő, hogy Cserépvár volt Borsod vármegye egyetlen folyamatosan török kézen lévő vára. A törökkorban a vár állapota folyamatosan romlott, és 1614-re halaszthatatlanná vált a kijavitása, amelyről szintén kiváló forrásokkal rendelkezünk. A munkások létszáma és összmunkanapja alapján azonban jelentős építkezések ekkor sem történhettek itt, de ezen kívül más tevékenységet a török nem is végzett Cserépváron.

A vár egyetlen, bár megkérdőjelezhető hitelességű ábrázolása a török kor végéről maradt fenn (lásd a térinformatikai feldolgozás láblécén). Giacomo de Rossi 1688-as rézmetszetén Eger visszafoglalását ábrázolta, háttérben az elővédművekkel. A metszet felirataról tudjuk, hogy a Gondola lovasezredhez tartozó Corbelli ezredes parancsnoksága alatti erők 1687. október 30-án ostrommal foglalták el a várat. A császáriak ezt követően nyomban felégették, csupán a belső része maradt épen. Az alapján, hogy a várat Cerib Palánka néven írták ekkor össze, feltételezhető, hogy a belső kővárat palánkszerkezettel övezték, ami könnyen leégthetett. (Erre utalhat Rossi metszete is, amelyen egy külső palánkvédmű övezi a belső kőépületeket.)

A leégett várat ezután még egyszer némileg felújították, sőt a kurucok 1703-ban itt tartották fogva az egri püspököt, de az a 18. század során már végleg elhagyatottá vált. A Rákóczi szabadságharc után a környék birtokosa, a francia eredetű L'Huillier család a vár kőanyagából építette fel a várhegy alatti kastélyukat, amelyből viszont mára az alapon kívül csak a kápolna és a „neotörök” stílusú kútház maradt meg.

A vár régészeti kutatása

Cserépváralja – Vár-hegyen 2004. nyarán kezdtük meg a régészeti feltárásokat a helyi önkormányzat kezdeményezésére. Ezt megelőzően mindössze Nováki Gyula és Sándorfi György felmérése készült a várról, egyéb régészeti tevékenység nem történt itt.

Az első év kutatásait augusztusban indítottuk, sajnos az esőzések miatt többször napokig késleltetve. A 2004-es idény célja a falsíkok kutatása és az alaprajz részbeni tisztázása volt, ezért 8 kutatóárkot jelöltünk ki. A rövid, 14 napig tartó feltárások adataiból képet szerettünk volna nyerni a felszín alatti falak helyzetéről, hogy 2005-ben a kutatóárkokat szelvénné bővítve nagyobb összefüggő felületet kutathassunk.

Maga a vár viszonylag kis alapterületű, jól áttekinthető. Az egykori oválishoz közelítő alaprajzú kő belsővárat kívülről egy vélhetően fa-föld szerkezetes palánk védte.

A 2004-es árkokat a belső kővár déli felében jelöltük ki, valamint a máig magas felmenő falakkal rendelkező keleti bástya környezetében.

Az 1. és 3. árokban tisztáztuk a keleti bástya (S21) alaprajzának egy részletét, valamint több építési periódust különböztethettünk meg. A bástya egy korábbi falra (S33, 34) épített sokszögletű építmény, amely elé feltehetőleg a 16. század végén egy mély árkot vágtak a tufás altalajba (S20, 36). Ez az árok a török időben vastagon feltöltődött, belőle kevés, de jellegzetes 17. századi és török kerámia került elő.

A 4. és a későbbiekben nyitott 8. árokban a belsővár keleti oldalán feltártunk egy igen vastag, jó megtartású falszakaszt (S37) belső oldalán egy párhuzamos cölöplyuksorral. Az S37 fallal párhuzamosan egy újabb külső, mintegy 3 m vastag falat (S40) találtunk, a két fal közötti keskeny falszorossal, ahonnan nagy mennyiségű 15–16. századi kerámiaanyag és kályhaszem került elő.

Az 5. és 7. árokban a belsővár déli, délnyugati szakaszait kutattuk, itt megtaláltuk a 4. árokban is tapasztalt omladékos, szabdalt felszín folytatását (S45, 54). Az 5. árokban egy kisméretű, a tufába vájt ovális teret tártunk fel (S15), funkciója egyelőre kérdéses.

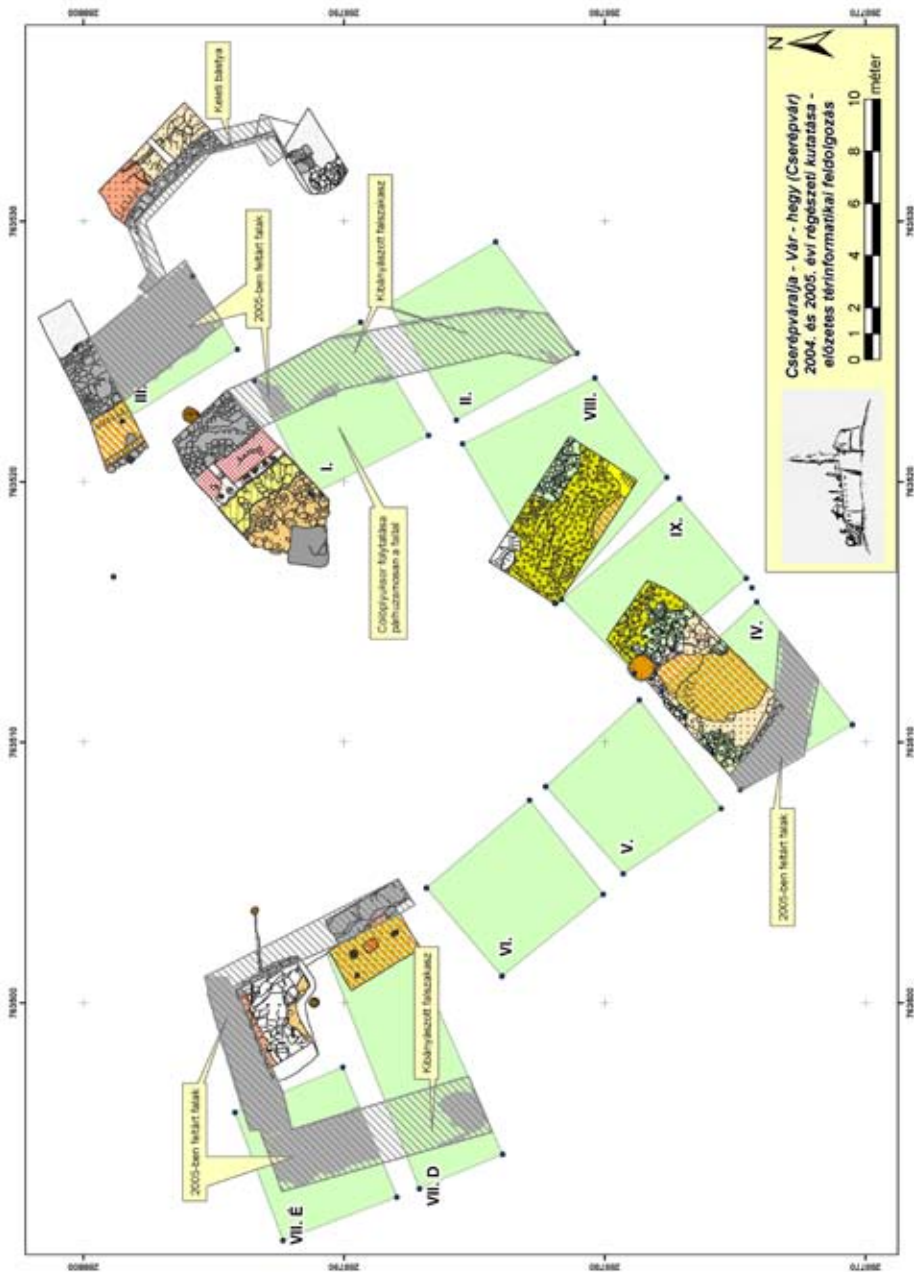
A 6. árokban a belsővár egyetlen máig megmaradt falsonkjának külső oldalát vizsgáltuk (S5). Itt is megfigyelhettük, hogy az eredeti járószintet nem tapasztott agyagból készítették, hanem azt a tufába belefárgták (S7). Ezt a járószintet bizonyára időnként kitakaríthatták, ennek tudható be, hogy itt nem volt középkori eredetű réteg, illetve hulladék, csak 17. századi, azaz a vár utolsó periódusából származó leletanyag. Másrészről megfigyelhető volt, a tufás felszín erős kopása, hiszen a falak védelmet nyújtottak az alattuk lévő tufakőnek, de előtűk az időjárás folyamatosan és látványosan lekoptatta a felszínt.

A kijelölt 2. árkot nem kezdtük meg, mert a terep erős lejtése miatt félő volt, hogy beomlik.

Az előkerült leletek nagyobb hányada 15. századi fehér anyagból készült kerámia, illetve 15–16. századi mázatlan leletanyag. A valamivel kevesebb 17. századi leletekre jellemző, hogy ugyan előfordult a török eredetű kerámia, de kis mennyiségben. Ez azt bizonyítja, hogy a cserépvári török, illetve balkáni eredetű helyőrség is zömmel magyar fazekasok által készített edényeket használt.

2005. augusztusában kezdett második ásatási idényben a 2004-es árkok közti terület kutatását terveztük meg. Ekkor közel négy hetet töltöttünk a várban, nyolc 5×5 m-es és egy 8×8 m-es szelvényt kijelölve. A szelvények számozása nem az elhelyezkedésük, hanem a kitűzésük időbeli sorrendje alapján történt. (A 2005-ös felszín és metszetrajzok térinformatikai feldolgozása jelenleg folyamatban van, ezért az itt látható ásatási felszínrajz csak előzetes. A 2004-es térinformatikai adatokra a 2005-ös szelvények helyét és a feltárt falszakaszokat helyeztem rá.)

A 2004-es 4. ároktól délkeletre kijelölt I. és II. szelvényekben megtaláltuk a már azonosított belső falszakasz (S37) folytatását és a vele párhuzamosan a sziklába vájt cölöplyuksort. Sajnos az S37 falat itt szinte teljesen elbontották a 18. század során, de ez

Cserépvár 2004-2005. évi kutatási alaprajza

egyben a szerencsénk is, hiszen így itt jól látható a falépítés technológiája: a puha riolit-tufát lépcsősre faragták és a természetes sziklafelszínre, valamint a „lépcső” oldalához támasztva emelték a falakat. Kérdéses egyelőre a cölöplyukos szerepe: mivel párhuzamosan fut az S37 fallal, ezért egy belső palánsorra gondolhatunk, amelynek a fal felőli közét bedöngölték földdel; másrészt egy korábbi vár palánkfalával is számolhatunk, amit bizonyítanak a cölöpsor árkából előkerült Árpád – kori kerámiaelemek. A palánk pontos meghatározására a további szakaszok feltárásával adhatunk majd választ.

A 2004. évi 8. árok déli kibővítése lett a *III. szelvény*, ahol a több mint 3 m vastag külső fal (S40) folytatását kerestük. A meredek hegyoldalban mindössze néhány cm-re a mai felszíntől, a humusz alatt már jelentkezett a fal, amely szinte teljes szélességben és viszonylagos épségben húzódik itt. A már 2004-ben kutatott keleti bástyát utólag emelték elé, ez jól látható a falelváláson. Érdekes, hogy a bástya szárnya alig 2 méterre ugrik ki a várfalból, azaz egy igen kis védmű lehetett. Az S37 és S40 falak közti, tavaly megfigyelt falszorosról kiderült, hogy azt a 15–16. század fordulóján teljesen feltöltötték főleg meszes építési hulladékkal, belőle jellegzetes kerámiaanyaggal. Sajnos nem ismert a falszoros kora újkori járószintje, ugyanis az magasabban lehetett a mai talajszintnél.

A *IV. szelvényben*, az 5. árok kibővítésében ismételten viszonylag jó állapotban bukantunk a belső várfal (S37) folytatására/visszafordulására, itt is a lépcsősre faragott riolittufára rakták a terméskő falakat

A *VIII. és IX. szelvényekben* a II. szelvényben DNy-i irányba forduló S37 fal helyét követtük, ugyanis a falat a 18. században teljesen elbányászták. (A déli várfalak hiányosságát esetleg magyarázhatja, hogy ezek voltak a várhegy alatt épülő kastélyhoz legközelebb, innen csak le kellett görgetni a hegyoldalról a köveket.) A IX. szelvényben egy igen mély, a riolittufába közel függőlegesre faragott helyiség bontásába kezdtünk, amely vastagon fel volt töltődve kora újkori szeméttel. Biztonsági okok miatt azonban 2 méter mélységben megálltunk, legközelebb rábontva tovább szeretnénk kutatni. A mélysége és a sziklába faragott oldalfalai alapján esetleg egy pincyszerű helyiséggel számolhatunk, amelyet a vár utolsó periódusában, a 17. század második felében szemétdörmnek használtak.

A belsővár ma is meglévő derékszögű falcsonkjáról a *VII. szelvényben* kiderült, hogy egy belső udvar sarkához tartozik. A nagy felületű szelvényben megtaláltuk a vele párhuzamosan futó szembeni falat. Ez az udvar, mint ahogyan azt már tavaly is tapasztaltuk csak 17. századi írókázott, mázas leletanyagot tartalmazott, továbbá viszonylag jelentős a török talpas táltöredékek száma is. Ezen belső udvar folyamatosan használt járószintje tehát a tufás szikla volt, amin csak az utolsó periódus szemétanyaga rakódhatott le. Mivel viszonylag sok török anyag van benne, ezért vélhetően a kuruc korban már nem volt használatban.

A két kutatási idény eredményei alapján egy kettős, egymással párhuzamosan futó ovális falgyűrűvel övezett középkori belsővárra gondolhatunk. A kora újkor folyamán, vélhetően a tűzfigyverek elleni védelemre egy kisebb bástyával is megerősítették a vár keleti oldalát. A belsővár alaprajzi tisztázását és feltárását idén is folytatni szeretnénk. A vár további részeinek feltárása ugyan még legalább 8-9 kutatási idény, de addig is szeretnénk elkezdni az eddig feltárt falak rekonstrukcióját és romkertként való bemutatását.

VIRÁGOS GÁBOR

A NYÍRBÁTORI BÁTHORI REZIDENCIA

Műemléki helyreállítást megelőző régészeti kutatásának 2005. évi eredményei a várkutatás tekintetében

A nyírbátori Báthori család központi nemesi rezidenciájának régészeti kutatása az 1950-es évek óta – a két alkalommal történt egy-egy bő évtizedes megszakítással – szinte folyamatosan zajlik. Az ezredfordulóra számottevő eredményeket lehetett felmutatni, hiszen sikerült tisztázni, hogy a rezidencia egy központi udvar köré elrendezett 3 épületről állt, melynek több építési fázisa is volt, de a kutatási idő hosszához képest mégis alapvető kérdések maradtak megválaszolatlanul. Az ú.n. ebédlőpalota, később barokk magtár, műemléki helyreállítását több évtizede tervezték, érdemi előrelépést azonban csak 2004-ben sikerült elérni, amikor egy PHARE pályázatot elnyerve végre sikerült fedezetet teremteni ehhez a nagy volumenű munkához. A korábbi kis szondákkal és kutatóárokokkal folytatott feltárást ezért 2005-ben a kivitelezést ugyan csak alig valamivel megelőző, de csaknem a teljes felületet érintő régészeti munkavégzés válthatta fel, amit a teljes falkutatás tett teljessé. 8 hónap alatt több mint 2000 m² felületet tártunk fel, s noha minden területéről volt már némi ismeretünk, számos meglepetés ért bennünket. Kiderült, hogy a korábbi, kis felületet érintő szondák és kutatóárok információ értéke erősen korlátozott volt, mivel ezekkel nem mindig lehetett elérni a középkori rétegeket. Sajnos a rendkívül laza homokban sok helyen 3,6–4 m mélységig kell lehatolni az altalajig, a felszínen pedig nem ritka az 1,5–2m vastag feltöltés sem.

A tavalyi év feltárásainak a várkutatás szempontjából legfontosabb eredménye kétségkívül az, hogy a rezidencia időszakos erődítettége egyértelműen beigazolódt. A volt magtárépület ÉK-i sarkánál egy kör alakú földbástya leégett nyomait sikerült dokumentálnunk (árokba állított facölöpök agyaggal tapasztva alkották ezt a védművet). A cölöpszerkezetes védőrendszer a rezidencia északi előterében teljes hosszában követhető, azt viszont csak feltételezni tudjuk, hogy ennek délre kanyarodása és a nyugati oldalon továbbfutó vonala a mai utca vonalába esik. Ezt a templom felőli oldalt ugyanis csak idén kezdjük feltárni, az utca aszfaltos burkolatát pedig nem lehet egyelőre feltörni. Azt azonban már a korábbi kutatások is tisztázták, hogy ezen az oldalon a cölöpök alkotta védművet többször megújították, miután a korábbi leégett. Ez feltehetően azzal van összefüggésben, hogy a szomszédos templomdombról a megerősített rezidenciának épp ez az oldala lőhető a legkönnyebben. A feltárásból eddig öt különböző méretű ágyúgolyó és egyéb hadieszköz is előkerült: lándzsahegy, nyílhegyek, számszerijhoz való nyilak fejei, számszerij elsütő szerkezetének csont diója, stb. Mindez egyértelművé teszi, hogy az amúgy alaposan kipucolt rezidenciát – ahonnan a törött edényeken és egyéb hulladékon, valamint a beépített szerkezeteken kívül gyakorlatilag minden érdemben mozdíthatót idejében elmenekítettek a tulajdonosok – komoly támadások érték.

Az épületkomplexum a leginkább megmaradt formájában egyébként eredetileg minden hadi szempontot mellőzve került megépítésre legkésőbb valamikor az 1500-as évek legelején, tehát terminológiailag egyértelműen udvarházként lehet leírni. Azon a telken fekszik, melyet több forrás alapján esetleg a Báthoriak udvarháza számára fenntartott helyként lehet lokalizálni.¹ Ez a mezőváros keleti peremén, a (belterületen szigetszerű-

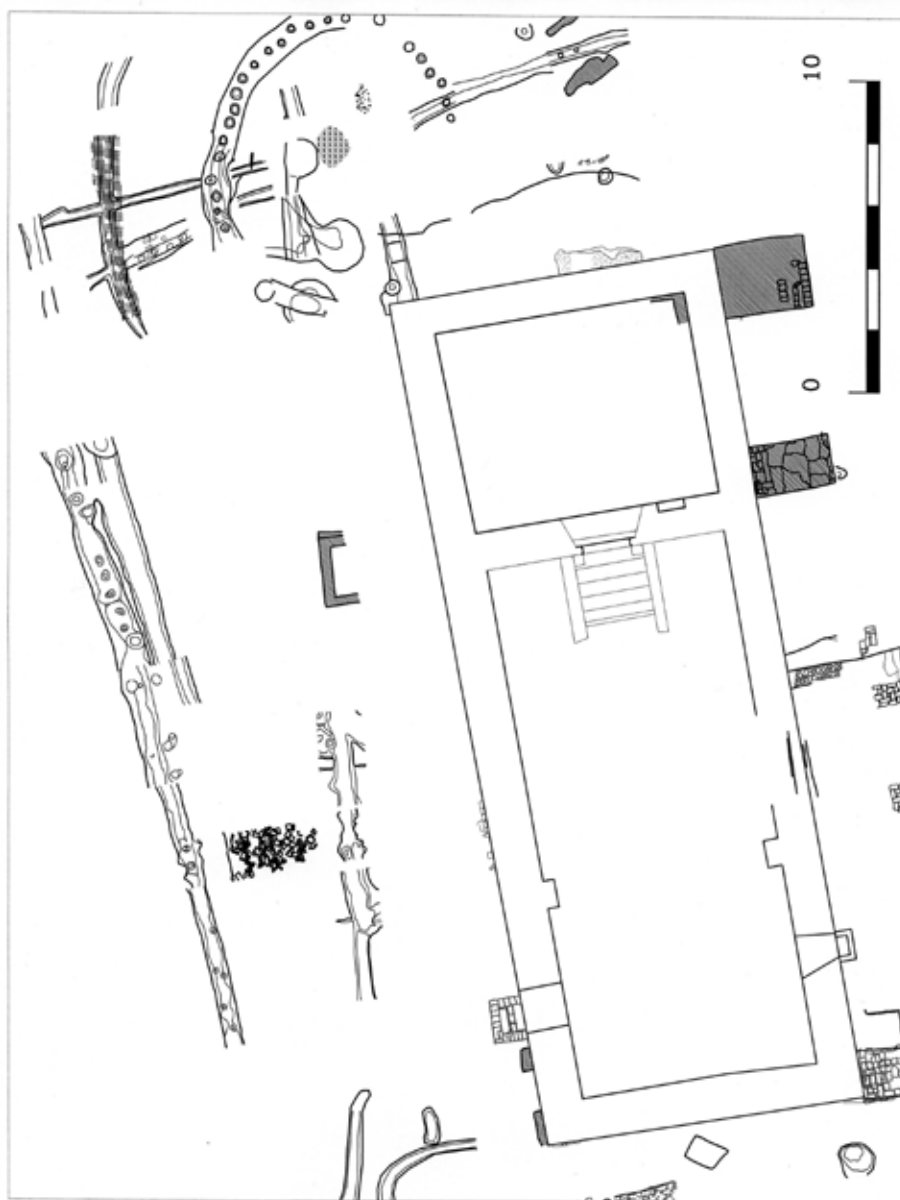
1 DL 54814., DL 5326.

en még ma is létező) nyírvizek mentén, közvetlenül a plébániatemplom dombja és az azon található temető szomszédságában feküdt. A templomdombot délről övező utca – a nemesek utcája – épp e telek végének fut neki, feltételezhetően itt kell(ene) keresni a rezidencia főbejáratát is. Azért csak kellene, mert az 1950-es években pont itt építettek fel a város egyik iskoláját. A nemesek utcája egyébként a Báthoriak familiárisainak városbeli lakóhelyei számára szolgált tökéletes lokációval: közvetlenül a templom és a főúri rezidencia mellett, az oda vezető úton sorakozhattak végig a nemesi telkek.² Maga a rezidencia tehát közvetlenül a templomdomb tövében állt, vagyis stratégiaileg a lehető legrosszabbul volt elhelyezve. Ez nyilván sem az udvarház megépítésére szánt telek több száz évvel korábbi kijelölésekor, sem a most kutatott épület megépítésekor nem volt még szempont. A rezidencia környezetében feltárt Árpád-kori kemencemaradvány és egyéb korai leletek alapján feltételezhető, hogy a terület eredetileg a település szerves része volt. A magtár környezetében talált további jelenségek és leletek – köztük nagy számú kályhacsempe – alapján az is bizonyos, hogy nem az 1500 körül épült komplexum volt itt az első nemesi lakóhely. Az 1500 körüli nagy kiépítés valószínűleg a család Ecsedi ágának történetében csúcspontként értékelhető időszakban, kifejezetten lakó és reprezentációs célból történt. Az ország egyik vezető bárójának és kíséretének nemcsak lakóhelyéül szolgált ez az épületegyüttes, hanem a feltehetően a királyi udvart utánozó udvartartásnak, valamint a családi és országos találkozóknak is díszes, megfelelően reprezentatív teret biztosíthatott. A falkutatások és a régészeti feltárások során előkerült faragott kőanyag, valamint a régészeti megfigyelések alapján a kiépítésnek legalább 3 fázisa volt, melyből az utolsó az 1530–1540-es évekre datálható.

Az 1550-es 1560-as évek belháborúi során azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. A vidék a Szapolyai és Ferdinánd közötti háborúskodás egyik fő területe lett, s a vidéken lakó főurak is rendszeresen változtatták elkötelezettségüket a két párt között. Ebben a politikai-hadi környezetben a nagyobb nemesi lakóhelyeket sürgősen megerősítették.³ Mivel ezek általában nagyobb, szilárd falazóanyagból emelt épületek voltak megfelelő raktározási és szállás kapacitással, ezeket lehetett a legkönnyebben, legolcsóbban és leggyorsabban szükség-várákká átalakítani. A török elleni mindenkori végvári zóna védműveinek jelentős része ugyanezen a logikán alapulva, ugyanilyen létesítmény volt. A szükség és a gyorsaság természetesen eleve csak hevenyészett erődítményeket eredményezhetett. Ehhez társult, hogy a rezidenciák elhelyezkedését eredetileg csak ritkán befolyásolták katonai-stratégiai szempontok, így azok védelmi kiépítésének lehetőségei eleve korlátozottak voltak. Nyírbátorban – a környék rezidenciához hasonlóan – fa-föld szerkezetes sáncot építettek a már álló téglapépületek köré, feltehetően minden sarkán egy-egy kör alakú bástyával, melyek az ágyúk elhelyezésére is szolgálhattak. Bár indirekt irodalmi utalásban szerepel, régészetiileg egyelőre nem sikerült a sáncot kerítő árok nyomaira rátalálni. A korábban tehát egyértelműen erődítmény, bár eleve nagyméretű udvarházon az 1540-es éveknél későbbi építő tevékenység nem mutatható ki. Az 1550-es évek közepe táján viszont egy egyszerű technológiát alkalmazva gyorsan megerősítik.

2 Anjoukori okmánytár 6. 159–161.; KUBINYI, ANDRÁS: Urbanisation in the east-central part of medieval Hungary. In: *Towns in Medieval Hungary*. Ed.: Gerevich, László. 103–149. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 128.; NÉMETH PÉTER: A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig (nyomdában lévő kézirat).

3 Lukinich szerint Zay és Balassa, a két Habsburg párti főúr Nyírbátorban és Nagyszőlösön castellumokat építettek, sőt 1565-ben már várként nevezi meg Nyírbátort. LUKINICH IMRE: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. MTA, Budapest, 1918. 113., 116.

A nyírbátor Bátorfi-rezidencia ÉK-i épülete kutatási alaprajza, 2005.

Az erődítés mértékét tekintve egészen a tavalyi évig azon az állásponton voltam, hogy egy egyszerű latorkert révén ez nem érte el az aktív védelemhez szükséges mértéket, tehát terminológiai értelemben a rezidenciát továbbra is erődítetlennek, de emelt szintű biztonsággal ellátottnak véltem. E tekintetben a sarokbástya előkerülése alapvető változást jelent, hisz erre egyrészt komolyabb ágyúkat is elhelyezhettek, másrészt oldalazó tüzelést is lehetővé tett, így a védelem kifejezetten aktív és hatásos lehetett. Az épületet tehát valóban megerősítették, azonban két szempontot is figyelembe kell venni. Az 1550-es évek második felében már aligha beszélhetünk erődített nemesi lakhelyről, mivel épp a hely veszélyeztetettsége és mérsékelt védhetősége miatt a Báthoriak lakóhelyüket ekkor Ecsedre helyezik át. Az épületkomplexum tehát – nyilván eredetileg csak átmeneti jelleggel tervezve – egyfajta „végvári” erősség szerepkört kapott. Az erődítettség mértéke ugyanakkor e szerepkörön belül csak meglehetősen alacsony pozíciót tudott biztosítani. A hatékony lőfegyverek korszakában egy a vár mellett közvetlenül magasodó dombocska a védelem határfokát gyakorlatilag lenullázta. Nem véletlen, hogy épp a nyugati oldalon került sor a cölöpsor többszöri megújítására. Az új cölöpsorok már a nyugati palotaszárny vonalán belül húzódnak, vagyis e palotaszárny feltehetően már az első komolyabb ostromnak áldozatául esett. A magtár nyugati fala is későbbi megújítás, egy 18. század eleji forrás pedig arról tudósít, hogy e palota nyugati „háza” romos, csak a földszinti konyha és a tőle keletre fekvő helyiség használható.⁴ A védőművön több oldalon és oldalanként is több ponton megfigyelt megújítások ugyanakkor azt jelzik, hogy ez a harcászati szempontból ugyan csapnivalóan fekvő hely a vidéken belül mégiscsak stratégiai jelentőséggel bírhatott. A hadi helyzet azonban nem lehetett túl kedvező, mert az egész épülecsoportot védőművestől, mindenestül hamarosan (valószínűleg még az 1560-as és az 1580-as évek között) felhagyták, s csak a békésebb idők visszatérével, talán csak a 18. század elejével vették ismét intenzív használatba a megmaradt részeket. Az újjáépítés csak a szükséges javításokra korlátozódott, mivel rezidencia szerepben többé már nem jelent meg az épület, gazdasági-adminisztrációs feladatkörei azonban úgy tűnik a 19. századig fennmaradtak.

FELD ISTVÁN

SALGÓTARJÁN – SALGÓVÁR 2005. ÉVI KUTATÁSA

2005 májusában már a hatodik egymást követő évben folytatódott az alsóvár maradványainak helyreállítását előkészítő ásátás. A munkatervben ebben az évben az É-on elhelyezkedő építmény 8×6 m-es belvilágú tere kutatásának befejezése, a K-i, ún. nagyciszterna szélesebb környezetének – így a tőle Ny-ra és DK-re eső területnek – a teljes feltárása s végül az ötszögű K-i ágyútorony kutatásának a folytatása szerepelt.

A várfalhoz támaszkodó, részben már a sziklába mélyített északi épület belsejének északnyugati negyedében a vékony és bolygatott omlási rétegek alatt – különösen a várfal mellett – jelentős pusztulási rétegsort vizsgálhattunk, amely jelentékeny leletanyagot is tartalmazott a 16. század utolsó harmadából.

A felsóvár alatti É-i hegyoldalban – a mai felfezető út és az ún. nagyciszterna között – igen jelentős részen letermeltük a főként az 1938. évi felsővári építkezések során illetve az 1980-as években folytatott feltárások során ide került finomabb törmelékét. Alatta

4 Károlyi Levéltár, Lad. 46. No. 17.

a bazaltoszlopok között csak ritkán mutatkozott a leletekben gazdagabb, bolygatatlan, humuszos lerakódás.

Munkánk legnagyobb eredménye az volt, hogy megállapíthattuk: az ún. nagyciszternától D-re húzódó, az elmúlt évben kutatott K-Ny-i fal nem folytatódott tovább Ny felé, hanem egy erősen lepusztult, derékszögű sarokkal ért véget, azaz ez egy, a ciszterna felett egykor állt „kútház” D-i fala volt. Ennek megfelelően elő is került ezen építmény erősen lepusztult Ny-i fala is és némi bizonytalansággal meghatározható volt az ÉNy-i sarok is. Megállapíthattuk, hogy ez a szabálytalan téglalap alaprajzú épület K felé kissé kiugrott a hozzá már egy következő építési fázisban hozzáépített, ÉNy illetve DK felé induló várfalak vonalából. Egykori járósíntje csak a DK-i sarokban maradt meg.

A ciszternától D-re egy átlag 2 m széles pihenőt határozhattunk meg a hegyoldalban, itt az omlásréteg alatt egy agyagos feltöltött és mutatkozott, melyről nem volt kideríthető, hogy az a ciszterna építésével függ össze vagy inkább a felsővár tornyának pusztulása során keletkezett. Ugyancsak agyagos-égett réteg mutatkozott foltokban a ciszternaépítményt a K-i ágyútoronnyal összekötő várfal belső oldalán a sziklafelszínen – itt vezethetett eredetileg az alsóvárat az ágyútoronnyal összekötő közlekedési útvonal.

Bár a kivitelezési munkák miatt az ágyútorony betöltésének kitermelése a következő évre tolódott, a konzerválás során az épület Ny-i falában – egymáshoz képest szimmetrikus elhelyezésben – két, 30×30 cm-es, vízszintes gerendafészket határozhattunk meg, melyek talán kapcsolatba hozhatók az építmény legelső(?) földemével.

(A kutatásról ld. a *Castrum* 2005/1. száma 110. oldalán közzétett alaprajzot)

FELD ISTVÁN–VICZE MAGDOLNA

JELENTÉS A SOLYMÁRI VÁR 2005. ÉVI ÁSATÁSÁRÓL

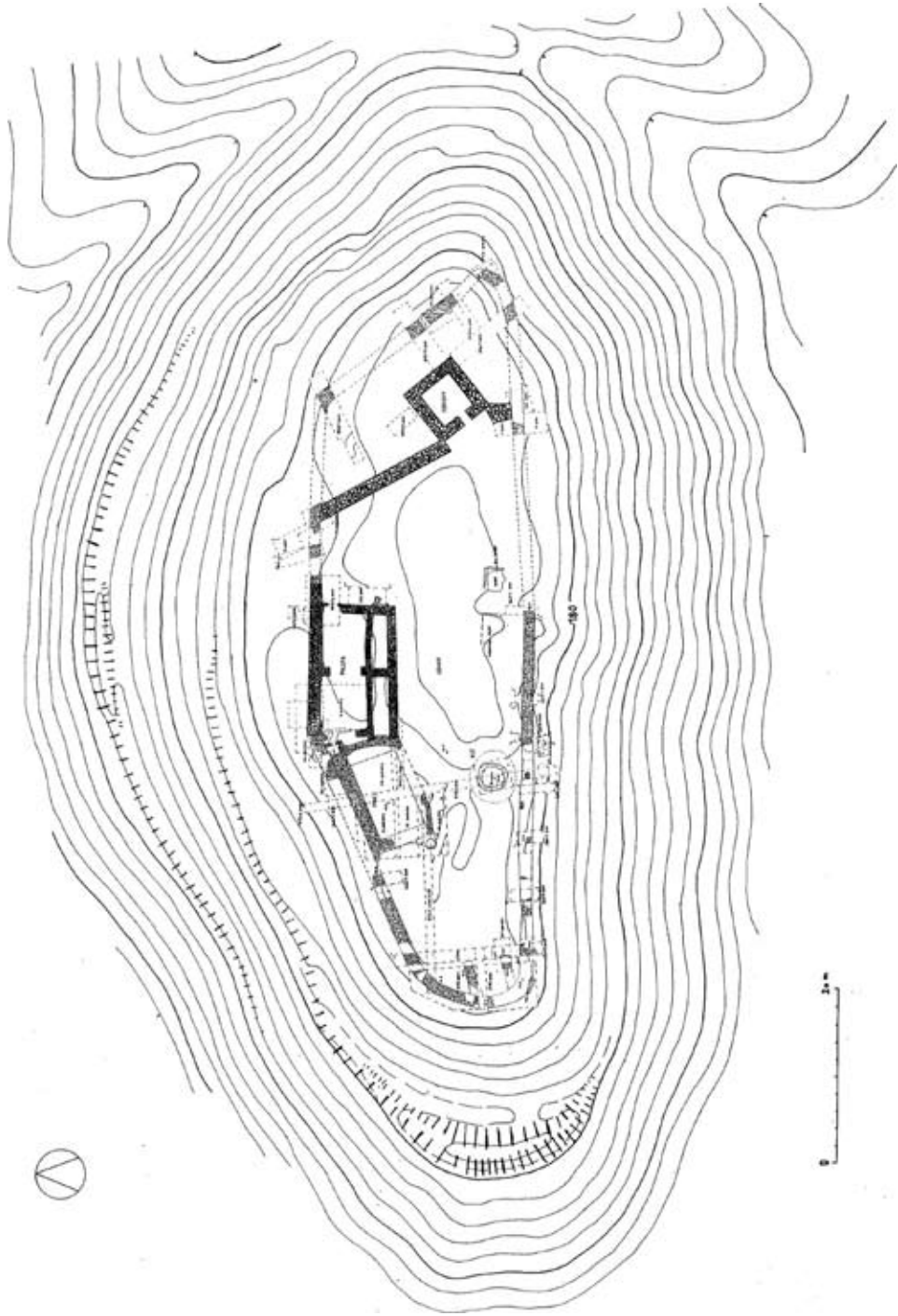
A szakirodalomban Mátyás-domb és Szarkavár néven is említett, mintegy 180 m magas, ovális platójú solymári várhegyen 1929–1934 között Valkó Arisztid amatőr régész tárta fel egy középső-bronzkori magaslati telep valamint az ugyanitt a 14. század végén emelt s Buda 1541. évi török kézre kerülését követően felhagyott középkori vár addig ismeretlen maradványait (vö. *Studia Comitatusiensia*, 9. (1980) 267–313.). A félbemaradt munkák folytatására ezután csak 1972 és 1977 között került sor, amely elsősorban ugyan a középkori vár alaprajzi rendszerének és építéstörténetének fő vonalakban történő tisztázását illetve a terep rendezését jelentette nagyjából a késő-középkori járósínten (vö. *Studia Comitatusiensia*, 17. (1985) 451–463.), de jelentős eredményeket hozott az őskori telep vonatkozásában is (vö. *Budapest Régiségei*, XXVI. (1984) 113–130.). Érdelemleges falkonzerválási munkákra ekkor azonban még nem volt mód, erre először csak 2000-ben adódott lehetőség – sajnos megfelelő szakmai előkészítés hiányában számos komoly szakmai hibával. Ezek korrigálása érdekében 2001-ben újabb kisebb ásatásra került sor (vö. Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Budapest, 2003. 214.), de a munka ezt követően már nem folytatódott. Solymár Nagyközség Önkormányzata 2005-ben végül jelentősebb pályázati támogatást nyert el a vár turisztikai hasznosítására, s ez szükségesé tette az ásatások minden eddigénél nagyobb léptékű folytatását.

A 2005. október 3. és november 5. között itt végzett kutatásunk azonban korántsem törekedhetett teljességre. Célja elsősorban az volt, hogy minél jelentősebb szakaszon tárjuk fel a vár 18. században elbontott külső falait, illetve tisztázzuk a belső oldalukhoz

támaszkodó palotaépület és bővítménye alaprajzi elrendezését valamint szintviszonyait, annak érdekében, hogy bemutatásuk, értelmező jellegű visszaépítésük minél hitelesebben elvégezhető legyen. Feladatunk volt emellett még az 1970-es években már részlegesen feltárt várkút felső, az egykori kőfalazatot már nélkülöző felső részének újbóli kitisztítása is. Egy nagykiterjedésű feltárást tehát nem irányozhattunk elő, s még kísérletet sem tehattünk arra, hogy az egyes területek összes topográfiai és rétegtani kérdését tisztázzuk – ez alól néhány kisebb árok- és szelvényt szakasztól eltekintve csupán a vár nyugati végszakasza számított kivételnek, ahol két nagyobb szelvényt is nyithattunk.

Módszerünk alapvetően az volt, hogy az 1970-es években kutatóárkokkal nagyrészt már felderített alaprajzból kiindulva a várhegy nyugati kétharmadán a várfal feltételezhető vonalára merőleges újabb árkokkal tisztázzuk a falvonulat helyét – hét kutatóblokkot nyitottunk itt a déli, hármat az északi oldalon. Ezt követően az egyes árkok között végig kibontottuk az átlagosan 140 cm vastag, helyben bányászott hárshegyi homokkőből épített várfalszakaszok általában igen csekély, bontási törmelékkal kitöltött maradványát. Igen sok esetben azonban csupán az utolsó köig kitermelt helyét, alapozási árkat találtuk meg, felmenő falazat már szinte sehol sem maradt ránk. A bontás során azonban jelentős rétegmegfigyelésekre is lehetőségünk nyílt, így kiderült, hogy a várfal igen gyakran vastag, néhol a 100 cm-t is elérő egynemű őskori réteget illetve kifejezett gödröket vágott át. A falkiszedést követő erózió miatt a várfalak belső oldalához kapcsolódó értékelhető középkori építési-feltöltési rétegeket ugyanakkor már csak ritkán találtunk, néhol azonban az egykori külső járószint még megfigyelhető volt.

Ásatásunknak a várfalak vonatkozásában legjelentősebb eredménye az volt, hogy korábbi feltevésünkkel szemben kiderült, miszerint a palotaépület nyugati bővítményének korábban feltárt vastag északi fala nem azonos a 14. századi várfallal. Az előbbi fal északi oldala előtt, vele párhuzamosan megfigyelt „árok” nem egy „rejtekkajtóhoz” vezető lejártnak, hanem a kiszedett egykori várfal helyének bizonyult – e fal nyugati folytatását sikerült is feltárnunk. Így megállapíthattuk, hogy a minden bizonnyal a Lackfi-családhoz köthető első solymári vár alapvetően egy szabálytalan, elég hevenyészett ovális alaprajzú – derékszöget a mai tudásunk szerint teljes mértékben nélkülöző – várfalgyűrűből állt. Ennek belső oldalához a munka második szakaszában épült hozzá a palotaépület – keskeny déli falainak enyhe ívelése, az északi zárófal elhelyezkedése ezt meggyőzően bizonyítja. Ugyancsak utólagos a várfalhoz képest, de annál (és a palotánál) jóval később, esetleg csak az 1500 körül reneszánsz átépítés kapcsán keletkezett az említett nyugati pincés bővítmény, melynek teljes feltárását ugyancsak terveztük, de nem sikerült megvalósítanunk – sikerült azonban legalább egymással kötésben lévő falai déli belső sarkait meghatározni. Déli falának tompaszögű kapcsolódása a palotához egyértelműen azzal magyarázható, hogy az épület az itt már erősen délnyugat felé hajló várfalhoz épült hozzá. Mivel azonban a még továbbra is ismeretlen járószintje jóval mélyebb volt az eredeti várfal alapozásának aljánál – eddig már a várudvar átlagos szintjétől számítva mintegy 4 m-es mélységig bontottuk ki újkorban bolygatott betöltését – ezért egy önálló, mélyebbre alapozott falat emeltek a korábbi fal belső oldalán. Ezt a kronológiát e fal északi, külső síkjának kiképzése is alátámasztja – azt azonban továbbra sem tudjuk értelmezni, hogy milyen célt szolgált az a keskeny, valamilyen faszervezet (lépcső?) lenyomatát őrző, észak-déli irányú, kifelé, északra lejtő rámpa, amely északkeleten ebben falazatban, annak szerves részeként került kialakításra. Azt mindenesetre már nem tartjuk valószínűnek, hogy ez egy, a várból kivezető nyíláshoz („rejtekkajtóhoz”) tartozott volna, s valószínűleg aligha köthető ezen nyugati bővítmény közlekedési rendszeréhez

A solymári vár kutatási alaprajza, 2005.

Ez utóbbit – azaz mélyen fekvő járószintje eredeti megközelíthetőségének mikéntjét – még továbbra sem ismerjük, s így csak feltételesen hozható vele kapcsolatba az a bizonytalan lépcsőmaradvány, amely a palotaépület délnyugati, keskeny „tere” nyugati végén sejthető. Végül a kutatások jelenlegi állásánál semmi biztosat nem mondhatunk még ezen nagyméretű építmény egykori funkciójáról és szerkezetéről sem, még az is kérdéses, hogy udvarszint feletti egykori felépítménye kőből készült-e?

Az azonban nagyon valószínűnek tűnik – a vár nyugati végszakaszát észak-déli irányban teljesen átvágó kutatóárokban és a hozzá nyugatról csatlakozó két szelvényben tett rétegmegfigyeléseink alapján –, hogy az előzőekben tárgyalt pincebővítmény építése kapcsán kitermelt nagymennyiségű homokköves föld – vagy legalábbis egy része – a vár nyugati részén, a várfalgyűrűn belül került elterítésre. A 20–30 cm vastag sárga feltöltés könnyen összetéveszthető a homokköves altalajjal s valószínű, hogy az 1970-es években végzett kutatások során erre nem is mindenütt figyeltünk fel. További vizsgálatok nélkül ugyan még nem állítható, hogy a vár keleti részén álló négyzetes torony körül 1976-ban felfedezett vastag, ugyancsak homokköves feltöltés ugyanekkor keletkezett volna, az azonban szinte biztos, hogy a 14. századi erősség még a déli oldalon sem rendelkezett egy közel vízszintes udvarszinttel, azaz kezdetben a természetes eredetű, egyenetlen, a hegyplató szélei felé lejtő terepszinten járhattak a várban élők. Bár a homokköves feltöltésből a nyugati részen nem került elő jól értékelhető leletanyag, s az alatta húzódó barnás, néhol törmelékes rétegeket is csak részben vizsgálhattuk, az utóbbiak felszínéről származó néhány mázas, címerpajzsos illetve baziliskusszal díszített kályhacsempe-töredék már eddig is azt valószínűsíti, hogy a várban állt Zsigmond-kori kályhák elbontását követően kerülhetett sor az előzőekben említett tereprendezésre, s így logikusan a nagy nyugati palotabővítmény megépítésére is.

Az újkori falkiszedések miatt azt azonban már nem tudtuk megállapítani, hogy az erős ívvel forduló nyugati várfal belső oldalához támaszkodó, két közel azonos hosszúságú és szélességű, egymással párhuzamos kelet-nyugati „falnyelv” – melyeket egy befelé nyitott „torony” vagy toronyszerű építmény alapozásaiként tudunk csak elképzelni – még a sárga homokköves feltöltés előtt, vagy annak idehordása kapcsán épült-e meg, habarcsanyaguk mindenesetre élesen elütött a várfalétól.

Kutatásunk kiterjedt a palotaépület keleti oldalára is, az itt nyitott szelvényben azonban csak azt tudtuk igazolni, hogy a délkeleti sarok közelében található ferde támpillér az épülettel egyidős – talán egy feljárólépcső támasztását szolgálta. A tőle északra, mélyebb szinten talált téglapadló értelmezése nem könnyű, mindenesetre változatos szintviszonyokra utal ezen a részen. Feltehető, hogy esetleges folytatását az a nagy beásás tetthe tönkre, amely minden bizonnyal Valkó Arisztid e részen végzett korai kutatásaival hozható kapcsolatba.

Míg a várfalakkal övezett területen a középső-bronzkori, a Vatyai kultúrához köthető rétegeket és jelenségeket ugyancsak nem vizsgálhattuk behatóan, a vár kútjától délre – már részben a várfal vonalán túl, gyakorlatilag a hegyoldalban – feltárhattunk egy különleges bronzkori objektumot. A jelentősebb méretű, teknő alakú gödör alját a bronzkorban, használata során egymás után legalább háromszor letapasztották/ledöngölték. Az objektum felső két, laza, hamus rétegeből nagy mennyiségű Koszider korú leletanyag került elő. Elhelyezkedése újabb adalékkal szolgál a domb középső-bronzkori topográfiájához.

Az elvégzett ásás eredményeképp 2006-ban elkezdhető a nagyrészt elbontott várfalak udvarszintig vagy mellvédmagasságig való visszaépítése az eredeti szélességben a várhegy délnyugati, nyugati és részben az északnyugati részén, elvégezhető a várkút

kiszedett falának pótlása is. Ugyanakkor további ásatás tárhatja csak fel a palotaépület nyugati bővítése északi fala mögötti 14. századi várfal pontos helyét vagy maradványait, s nem képzelhető el a feltárás folytatása nélkül magának a bővítésnek a bemutatása, nagyrészt kitermelt falainak visszaépítése sem. Ennek eredményei alapvetően meg fogják határozni a palotaépület nyugati zárófalaival kapcsolatos műemléki teendőket. A várfalak felfalazása és a kútfalazat visszaépítése után feltétlenül szükséges a terület visszatöltése, azaz egy közel vízszintes udvarszint kialakítása, annak érdekében, hogy az eddig még feltáratlan építmények – így többek között a palotaépülettel szemben a déli várfalhoz támaszkodó téglafalú épület – és a még nem vizsgált rétegek megfelelő védelmet kapjanak és a későbbiekben a remélhetőleg folytatódó tudományos kutatások rendelkezésére álljanak. Ugyancsak az elbontott egykori kőfalazatának modern pótlása és a mai gödre környékének rendezése után képzelhető el a vár kútjának teljes feltárása is.

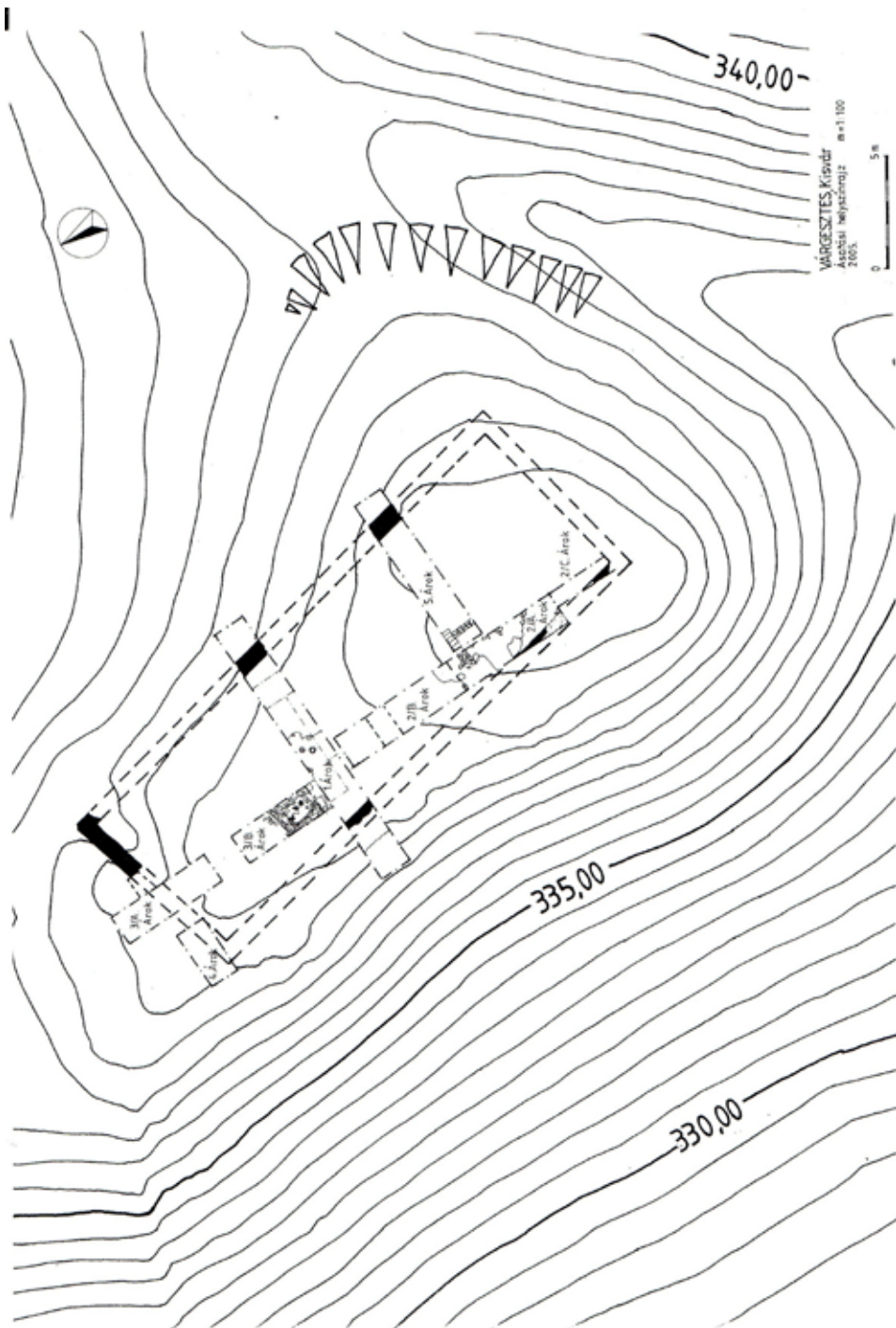
Munkatárs: Gál Viktor, felmérés és rajz: Szökrön Péter

FELD ISTVÁN

A VÁRGESZTESI „KISVÁR” 2005. ÉVI ÁSATÁSA

A gesztesi várhegytől D-re – légvonalban mintegy 150 méterre, de közel 60 méterrel alacsonyabban, már az itt húzódó völgy túlsó oldalán – az 1980-as években Nováki Gyula és Sándorfi György egy alig 10×30 méteres kiterjedésű építmény maradványait azonosította és mérte fel. Az ennek helyét adó, DK felől könnyen megközelíthető dombot egy bizonyára természetes eredetű, de emberkéz által tovább alakított árok választja el a tőle D-re meredeken emelkedő hegyháttól, s a keskeny, nyújtott plató É-i szélén egy kőfal részlete is mutatkozott. Mivel G. Sándor Mária az 1960-as években folytatott kutatások során nem találta meg a mai vár helyén az először 1326-ban említett korai gesztesi erősség egyértelmű maradványait, Sándorfi György joggal tette fel, hogy az általuk felmért építmény lenne azonosítható a Csák-nemzetség 13. századi eredetű várával. E feltevés ellenőrzésére 2003-ban – a 14. század végi mai gesztesi vár környezetében végzett kutatás kapcsán – egy K–Ny-i irányú kutatóárokkal vágtuk át a „kisvár” területét, majd 2005-ben – az ELTE III. évfolyamos középkoros régészhallgatói tanácsátása keretében – ezzel párhuzamos, illetve erre merőleges további kutatóárokokkal kíséreltünk meg átfogó képet kapni az építmény alaprajzi elrendezéséről és építésének koráról.

Munkánk eredményeképpen megállapíthattuk, hogy itt egy közel szabályos téglalap alaprajzú, 26×9 méteres alapterületű, csupán 70 cm széles kőfallal épített épület emelkedett, melynek maradványai ÉNy-on erősen lepusztultak, s inkább a valamivel alacsonyabb K-i részen maradtak meg jobban. Egykori belső osztást nem figyelhetünk meg, ugyanakkor az alig 20–40 cm vastag agyagos-humuszos felső réteg alatt szinte mindenütt előkerült egy csupán néhány cm vastag habarcterítés, melyet padlóként vagy padló-aljzatként értelmezhetünk. Ez utóbbiba mélyedve az épület Ny-i hosszfala közelében két, főként téglából – köztük római tegulákból – épített, négyzetes objektum került elő, melyek közül az É-ra esőt vizsgálhattuk alaposabban. Az 1,5×2 méteres külső méretű, 30–40 cm falvastagságú, szabadon álló építmény első sorban kályhaalépítményként lenne értelmezhető – betöltéséből kerültek is elő mázas kályhacsempetöredékek és kályhaszemek – azonban benne illetve környékén semmi-féle tüzelésre utaló nyom illetve tapaszttöredék nem mutatkozott. Úgy az említett

Várgesztes-Kisvár ásatási alaprajza, 2003-2005.

kályhacsempék és -szemek, mint az egyes rétegekből származó edénytöredékek a 15. századra utalnak, ennél korábbi illetve érdemi későbbi leletanyag nem került elő, bár az említett habarcsterítést több helyen is átvágtuk az alatta található feltöltés vizsgálata céljából. Mindez arra utal, hogy itt nem a korai gesztesi várat, hanem inkább 14. század végén felépített mai várhoz kapcsolódó, pontosabb funkcióját illetően még tovább kutatandó késő-középkori építményt azonosíthattunk.

Munkatárs: Szatlóczki Gábor. Felmérés: Pusztai Tamás (Miskolc). Rajz: Szökrön Péter (ÁMRK).